smatrati da smo mi znali ili da smo mogli i morali znati što se događa u našem vremenu, vremenu najvećih promjena. U tom smislu ističe ulogu formalnog obrazovnog sustava u diseminaciji znanstvenih podataka i razvoju empatije, odnosno pripremi novih generacija za budućnost.

Autor naglašava da postoji osnova za optimizam, ako se poduzmu radikalne promjene, npr. proglašavanje ugroženih životinjskih vrsta zaštićenima može voditi k njihovu oporavku, kao što je slučaj s kitovima. Energija se pak može crpiti iz obnovljivih solarnih, vjetrenih i termalnih izvora, pri čemu se ne smije zaboraviti na otpor država kao što su Saudijska Arabija, Katar, Rusija, Norveška, koje žive od prodaje nafte. Čovječanstvo treba štedjeti energiju, koristiti električna prijevozna sredstva, kućanstva treba grijati sve više na energiju Sunca, vjetra, valova. Nije dovoljno smanjivati emisije CO2, potrebno je raditi na usavršavanju tehnologija koje uklanjaju CO2 iz atmosfere u velikim količinama, bez toga je predvidljiv nastavak zagrijavanja Zemlje, otapanja ledenjaka, porast razine mora i poplavljivanje niskih obalnih područja širom svijeta.

Ako bismo se kritički osvrnuli na Magnasonovu knjigu *O vremenu i vodi*, eventualno bismo se dotaknuli pomalo zbrkanog stila u kojem se književni opisi izmjenjuju sa znanstvenim, potom s poetskim izričajem, na koncu s autorovom obiteljskom pozadinom. Osim toga, valjalo bi dodati ponešto senzibiliteta za situaciju urbanih obitelji s djetetom ili djecom, koja imaju jedan automobil, nemaju garažu, te se svakodnevno muče s pronalaženjem parkirnog mjesta za svog jednog jedinog, nasušno potrebnog limenog ljubimca, za razliku od obitelji koje imaju više automobila, garažu, vlastita parkirna mjesta. Na tragu Magnasonova razlikovanja rižinih polja kao nasušne potrebe, od trgovačkih centara i zabavnih parkova kao hira neumjerenih želja, u urbanim prometnim politikama danas bi se, recimo, moglo razlikovati prvu od druge kategorije obitelji, te obiteljima iz prve kategorije omogućavati parkirna mjesta na javnim površinama besplatno ili po povoljnijim uvjetima.

Jasmina Božić

DOI 10.17234/SocEkol.34.2.6

Slavica Jakelić
I SLOBODA I PRIPADANJE – ESEJI O RELIGIJI, NACIONALIZMU I SOLIDARNOSTI
Tim press, Zagreb, 2024., 128 str.

Pitanja religijskoga identiteta, solidarnosti i nacionalizma, osobito onoga radikalnog, u današnjem globaliziranom društvu sve se češće propituju. Spomenuta pitanja autorica Slavica Jakelić u svojoj zbirci od sedamnaest eseja razrađuje kroz različite perspektive te traži najsmisleniji odgovor.

Čitatelji će se pri početku čitanja možda zapitati otkud radikalni nacionalizam i religijski identiteti u razvijenoj zapadnjačkoj državi poput SAD-a. Prije 2017. godine mislilo se da navedeno pripada prošlosti – sve do pobjede Donalda Trumpa.

Prvom Trumpovom pobjedom znanost je potisnuta u drugi plan, te svjedočimo rastu nacionalizma i dubokoj ukorijenjenosti religije u američkom društvu. Autorica je u ostatku knjige preispitivala zašto je tomu

tako.

Na spomen kršćanstva većina ljudi pomisli na Sveto Trojstvo, ali u Americi nije takav slučaj, kako između ostaloga autorica navodi u naslovu dijagnosticirajući Isusa *američkom ikonom*. Amerikanci kršćanstvo interpretiraju na individualnoj razini – Isus će tako nekomu biti muževni ideal, a drugomu prijatelj. Upravo zbog slobodne interpretacije i ovozemaljskoga karaktera koje su upisali Isusu, većina je Amerikanaca odabrala kršćanstvo za svoju vjeru. Jakelić zaključuje kako SAD, za razliku od zapadnoeuropskih država, pridaje religiji veću važnost za privatni život pojedinca.

Autorica razlikuje liberalne kršćane i evanđeoske (konzervativne) protestante. Liberalni kršćani naglasak stavljaju na razumski i individualizirani pristup religioznosti. Konzervativni protestanti, koji se suprotstavljaju izazovima modernoga društva i normama američke multikulturnosti, zastupaju tradicionalne moralne vrijednosti, odnosno, vraćaju u javni život vjeru u nepogrešivost Biblije kao Božje riječi te vjeru u spasenje isključivo kroz Božju milost. Najprije su bili marginalizirani, dok nisu prihvatili poraz i shvatili da im je otpor protiv modernih društva uzaludan. Jakelić se nada da će isto napraviti i karizmatske zajednice u Rimokatoličkoj Crkvi te da neće „(p)ostati idealom katoličkog otpora svjetovnosti i modernom svijetu" (str. 31). Bit je kršćanske vjere prihvaćanje neovisno o ljudskim razlikama, ali problem, ističe Jakelić, nastaje među pripadnicima različitih vjeroispovijesti. Danas se vjeruje da se takvo distanciranje može eliminirati podcrtavanjem onoga što je religijama zajedničko, a potiskivanjem razlika (str. 34). Kako liberalni kršćani naglašavaju, a Jakelić zapaža, po strani se mora ostaviti ono kulturološko i povijesno specifični elementi religijskoga identiteta, a mora se naglasiti ono univerzalno (str. 34).

Autorica pozornost usmjerava i na noviju sintagmu – *religijski nacionalizam*. Kako bi pokušala dokazati valjanost sintagme, o njoj promišlja u okviru analitičke i normativne perspektive. Prema Jakelić, analitički pristup pokazuje ispravnu vezu između religije i nacionalnih ideologija. Normativni pristup pretvara sve oblike religijskog nacionalizma u negativnu pojavu, dok analitički traži i konstruktivnu stranu. Ispituje međusobne pretpostavke vjere i nacije, te funkcije unutar društvenog pluralizma, a normativni često zrcale sekularni predrasudni diskurs (str. 40). No ukazuje i da je spomenuta sintagma koncentrirana samo na političke aspekte veza između religije i nacionalizma. Osim toga fokusirana je većinski na fenomen nacionalizma i izostavlja ostale oblike grupnih pripadnosti poput regionalne, jezične, teritorijalne, socioekonomske i drugih. Autorica stoga predlaže sintagmu *kolektivističke religije*, koja analitički omogućuje razmatranje uz jezične, nacionalne, regionalne ili kulturne identitete, a normativno prepoznaje potencijal i probleme koje te religije mogu donijeti u društveni život (str. 47). Sintagma *kolektivističke religije* olakšava identifikaciju religija koje su nesvedive na politiku nacionalizma. Jakelić potom razmatra usporedbu nacionalizma s populizmom, što se u povijesti poistovjećivalo te navodi razloge zašto potonje nije validno. „Nacionalizmi uvijek uključuju određenu razinu homogenizacije unutar nacionalne skupine i određuju granice prema svima onima koji se ne smatraju njezinim članovima" (str. 51). Populizmi sužavaju političku imaginaciju te utišavaju raznolikost glasova u političk-

koj areni tako da se istakne jedan glas naroda u borbi protiv elite (str. 51).

Naslovom „Zašto 'novi patriotizam' nije odgovor na izazov populističkih politika" (str. 55) autorica otvara pitanje o manifestaciji *novoga patriotizma*. Tvrdi kako se patriotizam gotovo u svim razgovorima „postavlja kao etički ideal koji dozvoljava pomirenje odgovornosti prema zajednici sa suverenitetom pojedinca" (str. 57). Kada se pokušava razdvojiti nacionalizam od patriotizma, uvijek se patriotizam stavlja na pijedestal, dok autorica promišlja mogu li patriotizam i nacionalizam izliječiti etničke rane te zaustaviti mišljenja da su neki ljudi bolji od drugih samo zbog etničke pripadnosti.

Dotaknula se i teme stalnoga vraćanja radikalnih nacionalističkih gledišta upravo onda kada se misli da su društva takve perspektive odbacila. Tvrdi kako će nas „nacionalizmi iznenađivati sve dok ne počnemo pridavati pozornost afektivnim oblicima privrženosti naciji…" (str. 65-66) te smatra kako bismo do potrebnih grupnih identiteta mogli doći kada bismo refleksivno oblikovali kolektivne identitete – kada bismo ih vidjeli kao „nužne za načela građanskog društva" (str. 66).

Pročitavši knjigu Philipa Gorskoga autorica se zapitala zašto su ljudi i dalje iznenađeni povezivanjem kršćanstva i nacionalizma, stoga tvrdi kako treba „razmotriti kolektivistička kršćanstva u svim njihovim manifestacijama" (str. 71) kako bi se mogle razlikovati dvije vrste postavki kršćanskih i nacionalnih identiteta. Prve su one koje žele isključiti svakoga tko se prepoznaje kao drugi, a druge su one koje su korisne za demokratski pluralizam.

Religija je prema Jakelić „slijepa točka za društvene znanosti" (str.74) jer znanstvenici koji se njome bave iz teološke perspektive ponekad svoje spoznaje predstave kao sociološko ili povijesno opažanje ili jer se religija istražuje u okviru samo jednoga teološkog pristupa. Autorica tvrdi da se pozornost mora posvetiti i društvenim dimenzijama religioznosti, koje su „jednako važne za razumijevanje uloge religije u društvu kao i individualne kategorije religioznosti" (str. 76).

Dotiče se i stava pape Franje koji je imao negativno mišljenje prema nacionalizmu, a za primjere daje Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu u vrijeme Domovinskoga rata, kada su postojali nacionalistički političari koji su koristili religiju kao opravdanje za ubojstva. Nadovezuje se i na encikliku pape Lava XIII. koji je napisao da ljudi trebaju biti zahvalni i da moraju voljeti svoju domovinu, ali da je ne smiju sakralizirati. Kada nacionalistički političari krenu odlučivati tko je bolji narod, koja je bolja vjera, koja je rasa nadmoćnija, ljudi tada ne smiju pratiti takve ideologije, odnosno ne smiju pratiti svoju državu. Poput pape Lava XIII. i papa Franjo napisao je svoju encikliku *Fratelli tutti* i također uputio kritiku društvu. Njegova kritika tiče se solidarnosti – solidarnost ne smije postojati samo među ljudima s istom etničkom pripadnošću, s istim jezikom, religijom i nacionalnom kulturom, već ona treba poticati univerzalnu ljubav, a ne samo ljubav među pripadnicima vlastite skupine.

Jakelić nastavlja o solidarnosti, ali u kontekstu religijsko-sekularnih pokreta, kao što su američki radnički pokret početkom dvadesetoga stoljeća, južnoafrički pokret protiv aparthejda i poljski antikomunistički pokret „Solidarnost" osamdesetih godina prošloga stoljeća. Autoricu zanima zašto se o takvim pokretima „uglav-

nom šuti" (str. 105). Moguće odgovore na potonje argumentira kroz diskurs moći ili promatrajući spomenute pokrete kao borce za „zajedničke moralne ideale rasne pravde, ekonomske jednakosti i političke slobode" (str. 108). U knjizi se spominje i štrajk sindikata Ujedinjenih autoindustrijskih radnika, koji su tražili povećanje plaća i smanjenje radnih sati. Jakelić problemom smatra šutnju Katoličke Crkve te daje usporedbu s prošlošću – kada nitko nije mario za sindikate, Katolička je Crkva s oltara podržavala njihov rad (str. 112). Izvor toga problema vidi u prebacivanju fokusa Katoličke Crkve s radnika na pitanja seksualnosti, rodnih prava i legalnosti pobačaja. Jakelić osim toga ističe: „Katolička crkva u SAD-u pretvorena je u jednu od najranijih i najvažnijih predvodnica kulturnih ratova, kroz koje se značenje dostojanstva ljudske osobe reduciralo na politike identiteta" (str. 113). Kao rješenje navodi kako se vjernici trebaju okrenuti drugim problemima, „a ne fokusirati se na ono o čemu svi govore" (str. 116), trebaju se baviti područjem ekonomske nejednakosti. S obzirom na to da se potonje tiče svih ljudi i društava, time bi postavili prepreku kulturnim ratovima te bi možda postavili novi cilj cijelome svijetu (str. 116).
Jakelić nam u ovoj zbirci eseja jasno dočarava kako religijski i nacionalni identiteti ne moraju biti zid, već mogu biti most koji pridonosi društvenoj koheziji kada se prepoznaju njihove pozitivne funkcije. Analitičkim pogledom nam pokazuje mehanizme uz koje tradicija i univerzalne vrijednosti mogu međusobno jačati. Knjiga može služiti kao vodič za poticanje inkluzivnog zajedništva.

Noa Vuković